

GINTAUTAS AKELAITIS

Lietuvos teisės universitetas

KALBOS MADA KAIP REIŠKINYS

Kalbos (ir *kalbėjimo*) *mos* sąvoka gali kelti abejonių: ji neįprasta ir galbūt nereikalinga, nes nepriklauso didžiosioms kalbos tvarkybos problemoms ir apima tik įvairius paribio atvejus. Iš tiesų tai, ką čia norima pavadinti *kalbos mados* reiškiniu, stilistikos, ypač praktinės stilistikos, ir kalbos kultūros darbuose yra dažniausiai įvardijama kaip *kalkė*, *klišė*, *stereotipas*, *šablonas*, *štampos*, *trafaretas* (dėl šių sąvokų žr. Gaivenis, Keinys 1990: 99, 106, 191, 199, 202, 214). Kalbos mada yra tos pačios eilės sąvoka kaip ir ką tik minėtos; ji pasitelkiama vertinant maždaug tuos pačius kalbos (ir kalbėjimo) konkrečius elementus. Tačiau tik maždaug tuos pačius. O svarbiausia yra štai kas: kai kalbos elementas įvertinamas kaip madingas, pirmiausia akys atkreipiamos į jo vartojimo dinamiką (stereotipas, štampos, trafaretas yra suvokiami kaip išitvirtinę, paprastai normos nežeidžiantys reiškiniai); be to, kalbos mados sąvoka teikia kitoki nei čia minimos kitos sąvokos tam tikrų reiškinų vertinimo aspektą.

Nors lietuvių kalbotyroje *kalbos mada* kaip sąvoka neapibrėžta, tačiau pasakymą *kalbos mada* kalbininkai vartoja vertindami kalbos reiškinius; randasi tas terminas ir publikacijose, pavyzdžiui, Alberto Rosino polemienio pobūdžio straipsnis 2001 m. „Gimtosios kalbos“ trečiajame numeryje pavadintas: „Iliatyvas ir mada“. Dar daugiau yra kalbininkų, kurie apie madinguosius kalbos elementus užsimena nespecialiai, intuityviai. Ypač dažnai kaip madingas yra įvardijamas pertaras *ta prasme*, pvz: „junginys *ta prasme* yra smarkiai paplitęs ir be jokio reikalo bei aiškesnės motyvacijos vartojamas <...>. Galbūt šie žodeliai daugelio jau suvokiami kaip neva **madingas** (taigi ir būtinas) išraiškos elementas. <...> Tai tėra nesistemiškas tariamai reikšmingas parazitinis išspraudas, <...> tuščia šių dienų imantrybė, rodanti ne itin aukštą kalbėjimo kultūrą“ (Venckutė 1997: 18); „tarp inteligentų, ypač miesto, lyg epidemija išplito posakis *ta prasme* <...>. Neaplenkė **ši mada** ir kai kurių pedagogų <...>“ (Šukys 1996). Seniai pastebėtas dalykas – madingi vardai. Nuo tų, kurie lin-

kę į kalbos madą, Aldonas Pupkis gina Balčikonio vardą *Juožas*, vėičiamą *Juozapu*. Kalbininkas rašo: „Tai veikiausiai kieno nors neseiniai paleistas **madōs dalykas**, susijęs su prasidėjusiu pomėgiu *Kazį keisti Kazimieru, Prana – Pranciškum* ir pan.“ Ir dar priduria: „rašant tiek apie kalbininkus, tiek apie kitus žmones nederėtų vaikytis **madōs** „pagražinti“ vardą“ (Pupkis 2002: 48). Beje, šiose citatose yra taikliai nurodyta nemaža *kalbos mados* požymių¹.

Taigi *kalbos mada* yra nesisteminis kalbos vartosenos reiškinys – kalbos elemento (žodžio, jo formos, posakio, sintaksinės konstrukcijos) vartojimo nebūdinga reikšme staigus, paprastai neilgalaikis suintensyvėjimas.

Kalbos mados reiškinių sritys – į bendrinę kalbą pretenduojanti sakytinė kalba ir įvairioms kaitos apraiškoms imliausi publicistinio stiliaus tekstai; veržiasi mados elementai ir į kitų stilių, ypač į viešųjų kalbų, tekstus. Kalbos mados elementai suvokiami ir kalbos vartotojų: jeigu toks elementas pavartojamas sąmoningai, jis palydimas metakalbinio komentaru²: *kaip dabar madinga sakyti, madingais žodžiais tariant, madingai tariant, madingai pasakytume, toks madingas pasakymas* ir pan., pvz.: *Visą knygos tiražą jau atidavėm knygynams, arba, kaip dabar madinga sakyti, išleidom apyvarton* LRd. *Įsivyravus rašytojų miestiečių kartai, daug išraiškingų gyvosios kalbos posakių lyg ir ėmė trauktis iš vartosenos, – mados žodžiu tariant, pasidarė neprestiziniai* LRd.

O koks yra kalbos mados ir stiliaus santykis? Tie elementai, kurie sąmoningai kuriami, kad būtų kartojami, tiesiog eksploatuojami, ryškinant įvairiausias jų prasmes (daugiausia tai perkeltinės reikšmės žodžiai ir posakiai) yra individualiojo stiliaus dalykas – kalbos individualumo išraiškos priemonė. Jeigu jie kito kalbėtojo sąmoningai pavartojami, tai turi stilizavimo arba parodijavimo priemonių pa-

¹ Janina Švambarytė kalbą ir madą vertina kaip du skirtingus dėmenis, drauge su kitais dėmenimis (papročiais, morale, ideologija) išskiriamus kultūroje, kurią sudaro dvi dalys: realybės kultūra ir vertybių kultūra (žr. Švambarytė 1997: 86 ir kt.).

² Metakalbiniai komentarai *kaip dabar madinga sakyti, madingais terminais tariant* ir pan. išreiškia „žodžio ar frazės, pasakymo būdingumą, dažnumą kalbamuojų laikotarpiu“ (Župerka 2000: 126). Vadinasi, patys kalbos vartotojai kaip madingus įvertina tokius kalbos elementus, kuriems būdingas dabartiškumas, dažnas vartojimas. Tokio tipo komentarai palydėtą kalbos elementą kalbėtojas vertina sąmoningai, palydėdamas jį arba žaismingu dilgtelėjimu, arba net kandoka ironija (tai priklauso nuo platesnio konteksto).

skirti. O jeigu pasakomi nesąmoningai, iš nesuvokto arba netinkamai suvokto prieraišumo kuriam nors autoritetingam, iškiliam asmeniui, bematant nusirita iki lygio tų elementų, kurie nėra nei kalbančiojo stiliaus vertybė, nei gali savo vartojimu patikti tikram jų autoriui. Taigi, *kalbos madą* galima suprasti ir plačiau, negu nurodyta apibrėžime. Galima manyti, kad toks platesnis neutralios vertės posakio *meno, kalbos mados* supratimas yra ir „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“, kuriame šis posakis pateikiamas prie pirmos žodžio *mada* reikšmės – „buities reikmenų, ypač aprangos, šukuosenos formų vyravimas tam tikru laiku“ (DŽ₄ 2000: 374). Beje, posakis *meno, kalbos mados* yra įvertintas kaip perkeltinis, tarsi netaikytinas apibūdinti kalbos, kaip ir *meno*, reiškiniams. Kiek išsamiau, su požymiais, atitinkančiais ir apibrėžime nurodytus, pirmoji žodžio *mada* reikšmė yra nusakoma „Tarptautinių žodžių žodyne“: „neilgalaikis tam tikro skonio, tam tikrų modelių drabužių, buities daiktų vyravimas kurioje nors gyvenimo ar kultūros sferoje, trumpalaikis kokio nors reiškinio populiarumas“ (TŽŽ 2001: 448). Straipsnyje laikomasi siauresnio, vertinamąją prasmę turinčio *kalbos mados* supratimo, paliekant nuošalyje *individualiojo stiliaus priemonių* apibūdinimą.

Kalbos mados reiškiniai, kaip buvo galima pastebėti iš apibrėžimo, susiję ne su vienu kalbos lygmeniu, nors, savaime suprantama, jų daugiausia yra iš leksikos. Šio lygmens elementai gali būti ir kelios vieno žodžio formos, ir viena forma. Sakinyje madingieji elementai paprastai turi lydimąją funkciją, modifikuojamojo, kvalifikuojamojo pobūdžio reikšmes. Iš madingų žodžių minėtini: *aibė, atributas; geras, skaidrus (neskaidrus), teisingas; faktiškai, praktiškai, realiai (ne-realiai)* ir pan. Yra šių madingųjų žodžių vartojimo atvejų, kur aki-vaizdas ne tik jų semantinis, ekspresinis netikimas, bet ir prasminis ar net loginis keistumas: *Daug skaudžiau prarasti pinigų, ypač dabar, kai muitinė stengiasi būti skaidri* LRd. *Daugelis demokratijos atributų yra labai stipriai ribojami* LRd. Mados žodžių griebiamasi reklaminio tipo užrašuose ar net pavadinimuose – tokia mat reklamos paskirtis: žūtbūt, bet kokiomis priemonėmis atkreipti dėmesį, nustebinti, tarkim: *Teisingos dešrelės už teisingą kainą*. Ypač pamėgtas žodis *geras*, pvz.: *Dabar visos mūsų prekės – tik už gerą kainą*. Reklamos autoriai turėjo galvoje nedidelę, mažą kainą, o gyvoji kalba ir ją atspindintis „Lietuvių kalbos žodynas“ rodo, kad čia turėtų būti reikšmė „didelė kaina“, t. y. brangu: *Oho! Gera kaina* –

ir labai norėdamas negali pirkti LKŽ III 245. Posakiai *geras klausimas, ačiū už gerą klausimą* reiškia mandagumą ir drauge pauzės išlaikymą prieš atsakymą. Tačiau kai kurie diskusijų dalyviai juos pernelyg yra pamėgę ir vartoja tada, kai klausimas nėra nei sunkus ar keblus, nei kuo nors išsiskiriantis; jeigu atsakinėtojas tokius posakius kartoja bemaž po kiekvieno klausimo, tai menkina savo iškalbą.

Suklusti verčia ypatingomis aplinkybėmis vartojamas klausiamasis posakis *Ar viskas gerai?* Tinkamai pavartotas toks klausimas visai nėra kalbinimas, juo labiau – mandagus kalbinimas. Tas klausimas reiškia maždaug štai ką: *Kas Jums (Tamstai, Tau) atsitiko?* Suprantame: *Kas bloga atsitiko? Kuo galėčiau padėti?* Žodžiu, tai pasiteiravimo, ar nereikia pagalbos, ir drauge neįkyrus, neprimygtinis pagalbos siūlymo posakis. *Ar viskas gerai?* – klausama pastebėjus, kad žmogus sutrikęs, keistai atrodo, arba kai iš laikysenos ar kitų dalykų galima numanyti, kad žmogui yra kas nors atsitikę. Bet ir čia gal geriau tiktų klausimas: *Ar kas nors negerai?* Nelogiška, tiesiog neetiška taip teirautis besišypsančio, gerai nusiteikusio žmogaus, lygiai toks pat akibrokštas taip klausti susižeidusio ar sužeisto.

Kaip mados elementai vartojamos ir žodžių formos. Dabar madinga vartoti stilistiškai nežymėtą vienaskaitinių, ypač abstrakčiųjų, daiktavardžių – tiek lietuviškų, tiek tarptautinių – daugiskaitą: *Šios partijos laimės yra inerciškos* (=laimė yra inertiška) LTV. *Daug galime kalbėti apie paauglių nusikaltimus, stumdyti tas atsakomybes* (=tą atsakomybę) nuo vieno prie kito LTV. *Tada jaučiamos bereikalingos įtampos* (=jaučiama nereikalinga įtampa). *Ar tikrai daugelį smulkių ir vidutinių įmonių ištiks bankrotai* (=bankrotas)? LsRd. Ilgai madingųjų statusą išlaiko prievieksmiai *praktiškai, stipriai*, taip pat *faktiniai, faktiškai* (pirmasis netaisyklingos darybos): *Istojus į NATO, investicijų padidės stipriai* (=labai padaugės investicijų) LRd. *Gyvenate Paryžiuje. Ar stipriai* (=labai) *pasikeitė Prancūzijos sostinė per tą laiką?* LRd. *Praktiškai* (=Iš tikrųjų) *diskusijų apie pensijų fondus Lietuvoje nėra* LTV. *Išvalius šachtinį šulinį, vandens kokybė praktiškai* (=nė kiek) *negerėja* LTV (šiam sakinyje *praktiškai* nereikalingas)³.

³ Daugiau apie prievieksmio *praktiškai* vartojimą žr. aut. straipsnyje „Gimtosios kalbos“ žurnale (GK 9, 2002, 9–10).

Kalbos mada randasi ne tik konkrečių elementų, bet ir tam tikrų leksikos fragmentų pavidalu: griebiamasi sužmoginimo, sukarinimo, visiškai kitas sąvokas išreiškiančių žodžių, pvz., *harmonizuoti* (=derinti) *įstatymus* (muzikologijos žodis).

*

Vieni kalbos mados elementai žeidžia bendrąją kalbos normą – stumia į vartosenos pašalį tikslus atitikmenis, kiti – patys dažniausiai būdami lietuviški, yra vartojami arba ne sava, t. y. verstine reikšme, arba beprasmiškai (pvz., *praktiškai*), tarsi kokie pertarai. (Beje, esama madingų ir pertarų.) Kalbos stiliaus ir iškalbos normas žeidžiantys mados žodžiai ir posakiai gali rodyti kalbėtojo neįautrumą kalbos ištekliams, reikšmės ir prasmės atspalviams, neindividualizuotą išraišką, prastą skonį. Neretai iš kalbos mados formuojasi žargonas ar ištisas žargoninis kalbėjimas.

Gauta 2003 05 21

ŠALTINIAI

- LNK – LNK televizijos žinių ir pokalbių laidos.
LRd – Lietuvos radijo laidos.
LsRd – Laisvės radijo laidos.
LTV – Lietuvos televizijos žinių ir pokalbių laidos.

LITERATŪRA

- DLKG 1997: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Red. V. Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
DŽ₄ 2000: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
Gaivenis K., Keinys S. 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa.
Pupkis A. 2002: Dėl profesoriaus Balčikonio vardo. – *Gimtoji kalba* 7–8, 48.
Rosinas A. 2001: Iliatyvas ir mada. – *Gimtoji kalba* 3, 10–12.
Šukys J. 1996: Nepiktinaudžiaukim posakiu *ta prasme*. – *Dialogas*, 09 13.
Švambarytė J. 1997: Kalbos kultūra ir mada. – *Kalbos kultūra* 69, 86–89.
TŽŽ 2001: *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Alma litera.
Venckutė R. 1997: Ar ne per dažnai vartojama *ta prasme?* – *Gimtoji kalba* 2, 18.
Župerka K. 2000: Kalbos dabartiškumo nuorodos nelingvistiniuose tekstuose. – *Acta linguistica Lithuanica* 42, 124–131.

LANGUAGE FASHION AS A SOCIAL ISSUE

Summary

Language fashion is a sudden intensive, usually temporary use of a language element (usually a word form, sometimes an utterance). Instances of language fashion are not systemic, they all belong to the sphere of speaking. As a concept, the language fashion is of the same type as calques, clichés, all kinds of stereotypes. Elements of language fashion belong to different language levels with the highest frequencies in lexis: *atributas* ('attribute'), *geras* ('good'), *skaidrus* ('transparent'), *teisingas* ('correct, just'); *praktiškai* ('practically'), *realiai* ('actually'), *stipriai* ('strongly') etc. The most frequent word forms in fashion are plural forms of abstract nouns and some by-words, e.g. *ta prasme* (~'I mean').

Abundant use of language fashion elements violates the language norm, since the majority of fashionable elements are now used in their non-standard meanings or are meaningless. The elements of language fashion also violate the norms of rhetoric and demonstrate the speaker's carelessness in respect to the language resources and shades of meaning. They also diminish the expression of one's individuality.